

SÖZ EDİMLERİ, KİP(LİK) VE ZARF:  
ORHAN KEMAL'İN  
“KÜÇÜCÜK”ÜNDE NİYET, TUTUM  
VE VARSAYIM

SPEECH ACTS, MODALITY AND  
ADVERB: INTENTION, ATTITUDE  
AND ASSUMPTION IN ORHAN  
KEMAL'S *KÜÇÜCÜK*

Dr. Emre KUNDAKÇI



Dr. Milli Eğitim Bakanlığı. kundakciemre@gmail.com

#### Makale Bilgisi / Article Information

**Makale Türü:** Araştırma Makalesi  
**DOI:** ijof.935135  
**Yükleme Tarihi:** 09.05.2021  
**Kabul Tarihi:** 16.06.2021  
**Yayınlanma Tarihi:** 30.06.2021  
**Sayı:** 5  
**Sayfa:** 103-122

**Article Information:** Research Article  
**DOI:** ijof.935135  
**Received Date:** 09.05.2021  
**Accepted Date:** 16.06.2021  
**Date Published:** 30.06.2021  
**Volume:** 5  
**Page:** 103-122

#### Atıf / Citation

Kundakçı E. (2021). Söz Edimleri, Kip(lik) ve Zarf: Orhan Kemal'in “Küçük”ünde Niyet, Tutum ve Varsayım. *International Journal of Filologia*, 4 (5), 103-122.

Kundakçı E. (2021). Speech Acts, Modality and Adverb: Intention, Attitude and Assumption in Orhan Kemal's *Küçük*. *International Journal of Filologia*, 4 (5), 103-122.

Dr. Emre KUNDAKÇI

SÖZ EDİMLERİ, KİP(LİK) VE ZARF: ORHAN KEMAL'İN “KÜÇÜCÜK”ÜNDE NİYET, TUTUM VE VARSAYIM

Speech Acts, Modality And Adverb: Intention, Attitude And Assumption in Orhan Kemal's *Küçük*

ÖZ

Dil, onu kullanana dair önemli veriler barındırır. Konuşmak kişiler arası bir eylemdir ve konuşan kişi yaptığı tercihler ve uyguladığı stratejiler aracılığıyla niyetini, tutumunu, varsayımlarını, düşüncelerini ve duygularını istemli yahut istemsiz şekilde yansıtır. Dilin belirsizliğine, anlamın mahiyetine, söylenen ve kastedilen arasındaki ilişkiye, sözcelenen önermenin *başarılı* olmasına ve *doğru* anlaşılmasına dair görüşlerden bir tanesi Austin tarafından ortaya atılan ve Searle'ün geliştirerek sistemleştirdiği *söz edimleri kuramıdır*. Austin'in *konuşmak bir eylemde bulunmaktadır* düşüncesini temel alan bu kuram çerçevesinde Searle, zihnin işleyişi ve sezdirim bağlamında sözcelenen önermelerin amaçlarına ve anlaşılmasına dair açıklamalar getirmiştir. Sözlerin içerisindeki edimsel yargıyı sezdirmenin pek çok yolu bulunur. Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de edimsel fiillerin içerdiği niyet, tutum ve varsayımları yansıtmada kiplik ve zarflar önemli araçlardır. Bu makalenin amacı, dili kullanırken yapılan tercihlerin, söz edimlerinin ve kullanılan kiplik işaretleyicilerinin taşıdığı verileri araştırmaktır. Bu bağlamda Orhan Kemal'in “Küçük” adlı öyküsünden örnekler ele alınmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Söz Edimleri, Kiplik, Niyet, Tutum, Varsayım.

ABSTRACT

The language contains fundamental data on its users. Speaking is an interpersonal action, and speakers reflect their intentions, attitudes, assumptions, thoughts and feelings voluntarily or involuntarily through the choices they make and the strategies they apply. One of the views on the ambiguity of language, the nature of the meaning, the relationship between said and meant, the *felicitous* and *correct understanding* of the statement mentioned in the *speech acts theory* put forward by Austin and systematized by Searle. Within the framework of this theory, which is based on Austin's idea of *speaking as an act*, Searle provides explanations about the purposes and understanding of the statements mentioned in the context of the functioning of the mind, and conversational implicature. There are many ways to perceive the speakers' uptakes in their words. As in many languages, in Turkish modality and adverbs are important tools that reflect the attitudes, intentions, and assumptions contained in the performative verbs. This article scrutinizes the information conveyed through the linguistic choices made, the speech acts performed, and the modal markers used. In this context, examples from Orhan Kemal's story *Küçük* are examined.

**Key Words:** Speech Acts, Modality, Intention, Attitude, Assumption.

## Giriş

Kişi dili kullanarak kendisinde, muhatabında ve dünyanın sahne olduğu bağlamda bir şeyleri değiştirmeye yönelik sosyal bir eylemde bulunur. Sözcükler, isim veya fiil olmaları fark etmeksizin bir eylem aracıdır. Kişiler arası bir eylem olan konuşma -metinler de bir konuşmadır- esnasında yapılan dilsel seçimler; tarafların varsayımları, düşünceleri ve duyguları bakımından önemli veriler barındırır. Aynı zamanda dil aracılığıyla niyet ve tutumlarımızı da yansıtırız. Kasıtlı yahut kasıtsız olarak gerçekleştirilen bu eylemde anlam önemli bir meseledir. İlkçağ düşünürlerinden başlayarak her dönemde, dil üzerine düşünenler tarafından anlamın ne olduğu, nerede olduğu ve nasıl değerlendirilebileceği incelenmiştir. Belirsizlik ortadan kaldırılarak dilin "doğru" anlaşılması ve yorumlanması adına mantıksal pozitivizm çerçevesinde doğrulanabilirlik ön plana çıkmış, J. Austin (1955/1962) mantıksal pozitivizmin doğruluk temelli yaklaşımın zayıf yönlerini ortaya koyarak eylem odaklı bir dil anlayışı önermiştir. Dil bir eylem olarak ele alındığında onun bir parçası olan anlam, sözcüklerin ne amaçla başvurulduklarına ve cümledeki diğer öğelerle ilişkilerine bağlı olarak incelenmelidir. Aynı zamanda sözcüklerin; konuşmanın veya metnin söz sırasının içindeki konumları da dikkate alınmalıdır. Böylelikle alanyazında dolaylı söz edimleri (Searle, 1979: 30-57) terimiyle yer alan dilsel eylem ve kastedilen arasındaki farklılık görülebilecektir. Çünkü konuşan kişi, duygu ve düşüncelerini dili kullanırken ve onun aracılığıyla biçimbirimlere, sözcüklere ve cümlelere işler. Böylelikle dilbilgisel yapılarla üretilen anlamın *anlamı* iletilir. Bu çalışmada dili kullanırken yapılan tercihlerden yansıyan niyet, tutum ve varsayımlar örneklendirilecek, dili kullanırken yapılan tercihlerin; söz edimlerinin, kiplik işaretleyicilerinin ve sözlüksel kiplik işaretleyici olarak değerlendirilebilecek zarfların ne gibi verileri taşıdığı ve metnin kuruluşunda nasıl yer aldığı aydınlatılmaya çalışılacaktır. İnceleme bölümünde Orhan Kemal'in "Küçük" öyküsünden örnekler ele alınmıştır. Bu metnin seçilmesinin nedeni öncelikle diyalog yönünden zengin olmasıdır. Bu öykünün özellikle Pakize, Erol ve Altındış isimli karakterleri, sözceledikleri bazı önermelerde, düzsöz ediminin ilettiğinden farklı niyetlere sahiptir. Ayrıca her konuşur gibi varsayım ve tutumlarını dil kullanımı esnasında yaptıkları tercihlerle sezdirirler.

## Kuramsal Çerçeve

Austin, söz edimi kuramında, izole ele alınan ve dış dünyayla ilişkisi bulunmayan cümlelerin doğruluk değerinin tespit edilme imkânının zayıflığına odaklanır. *How to Do Things with Words* (1962) adlı çalışmasında *gerçekleştirici* (performative) ve *betimleyici* (constative) olarak iki gruba ayırdığı söz edimlerinin *başarılı* (felicitious) olma koşullarına odaklanan Austin, bu ayrımın ifadelerin edimsel yönünü

karşılama yetersiz kalması nedeniyle, adı geçen eserine temel teşkil eden derslerinin sekizincisinden itibaren edimsöz gücü/söz edimleri eksenli kurama yönelmiştir. Bu kurama göre kişi kelimelerle eylemde bulunurken üç katmanda edim gerçekleştirir. Bunların ilki, bir dilin kuralları içerisinde kurulmuş, uzlaşım taşıyan bir ifade üretimi ve aktarımı olan *düzsöz edimi* (locutionary act)'dir. Bu edim; ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve anlam bilimi alanlarının inceleme konusudur. Örneğin, Ahmet'in Ayşe'ye "Sana yarın bir kitap getireceğim." derken çıkardığı sesler, kullandığı yapılar ve sözcüklerin dizilimi düzsöz edimini oluşturur. Bu ifade, bağlama ve uzlaşım taşıyan ifade olarak ikinci katmanı, *edimsöz edimi* (illocutionary act) de içerir. Bu ifadeyle Ahmet, Ayşe'ye yardım edebilecek konumda olduğunu ifade etmektedir. Ona bir söz vermekte, bir vaatte bulunmaktadır. Ahmet'in bu ifadesi uygun bağlamda uzlaşım taşıyan ifade olarak başarılı olduğunda edimsöz gücüne sahip olacaktır. Ahmet'in bu ifadeyi sarf ettiğinde gerçekleştirdiği son katman, *etkisöz edimi* (perlocutionary act/perlocutionary effect), Ayşe'de (dinleyicide) bıraktığı etkidir. Bu katman, ilk ikisinin aksine dinleyici odaklıdır. Ayşe, Ahmet'in bu ifadesiyle söz verdiğini, vaatte bulunduğunu fark eder. Onun bunu gerçekleştireceğine inanır, umutlanır, beklenti içine girer. Bu etkiler kasıtlı olmak zorunda değildir ve tahmin edilemez. Konuşanın ifadesinden bağımsız, çok farklı şekillerde ortaya çıkabilir.

Austin'in temelini attığı ve dil kullanımını eylem olarak gören görüşü, Searle geliştirerek bir sistem hâline getirmiştir. Başarılı söz edimini, o edimi sağlayan şey olarak gören Searle, *Speech acts: An Essay in the Philosophy of Language* adlı eserinde, söz edimini anlamlandırmak adına bu başarı koşullarının merkeze alınması gerektiğini ifade eder. Dilin kullanımı esnasında icra edilen edimsözlerin işlevsel farklılıklar taşıması nedeniyle ortaklaştırılmış başarı ilkelerinden söz etmenin mümkün olmadığını söyleyerek ve edimsözün türünden bağımsız koşulları da göz önünde bulundurarak dört tip koşul öne sürer; tanımlayıcı içerik, hazırlık koşulu, içtenlik koşulu ve temel koşul. *Tanımlayıcı içerik*, ifadelerin tanımlayıcı, mantıklı, anlaşılabilir ve iç bileşenlerinin gerçek ve mecaz anlamlarına uygun olmaları sayesinde edimsöz gücüne sahip olmalarıdır. *Hazırlık koşulu*, eylemin gerçekleşebileceğine dair mantıksal sebepleri ve tarafların bunlara inancını kapsar. Konuşurun, dile getirdiği önermenin gerekçesini veya kanıtını sunabilmesidir. Tarafların arzularını gerektirir. Ayrıca tarafların arasındaki sosyal ilişkiyi de açığa çıkarabilir. *İçtenlik koşulu*, edim sözün tanımlayıcı içeriğinin ve kelimelerin önermelerinin edimsöz gerçekleştirenle uyumuna dayanır. Konuşanın dile getirdiği önermenin doğruluğuna inanmasını ve sorumluluk almasını gerektirir. Söz ediminin psikolojik cephesidir. *Temel koşul* ise edimsözün, içeriğinin gerçekleşmesi için girişimde bulunmayı içermesidir. Sözcüde belirtilen ve uzlaşım taşıyan bir edimsöz amacına sahip olmaktır. Konuşur, önermenin içeriği konusunda sorumluluk üstlenmektedir (Searle, 1969: 62-63). Searle,

*Expression and Meaning* adlı eserinde, sözceler ve dünya arasındaki etkileşim temelinde beş farklı edimsöz amacından bahseder:

**1. Kesinleyiciler:** Konuşurun bir fikir öne sürerek dünyayı kendi sözceleriyle betimlediği söz edimleridir. Bu edimlerde konuşurun amacı; tanımladığı, betimlediği, iddia ettiği vd. şeyin öyle olduğuna muhatabını inandırmaktır. Bu söz edimlerinde sözceler dünyaya uydurulur. Örneğin; iddia etme, çıkarım yapma, sonuç çıkarma, bilgilendirme, tahmin etme, betimleme, belirginleştirme.

**2. Yönlendiriciler:** Konuşurun muhatabını bir eylemde bulunmaya sevk ettiği, böylelikle dünyayı sözceleriyle değiştirme, sözcelerine uydurma girişiminde bulunduğu söz edimleridir. Yönlendiricilerin konuşur ve muhatap bağlamında taşıdıkları güç dereceleri çeşitlidir. Rica etmek ve emretmek edimlerinin ikisi de yönlendiricidir ancak konuşur veya muhatap açısından biri diğerinden daha güçlüdür. Bu söz edimlerinde dünya dinleyici için değiştirilmeye çalışılır. Örneğin; rica etme, emir verme, sorgulama, tavsiye verme, meydan okuma.

**3. Zorlayıcılar:** Konuşurun kendini gelecekte bir eylemde bulunmaya zorladığı söz edimleridir. Bir vaat, bir teminat anlamı taşırlar ve konuşura sorumluluk yüklerler. Bu söz edimlerinde dünya konuşur için değiştirilmeye çalışılır. Searle zorlayıcıların, konuşurun kendine yönelttiği yönlendiriciler olarak düşünülebileceğini fakat sınıflandırmasına bunu yansıtmadığını ifade eder. Bu edimlerde, konuşurun gelecekteki eylemleri dünyayı sözcelere uydurur. Örneğin; söz verme, uyarma, tehdit etme, taahhüt etme, güvence verme.

**4. Dışavurucular:** Konuşurun psikolojik durumunu dışavuran söz edimleridir. Düz sözün önermesi dâhilinde konuşan kişinin duygu, düşünce, varsayım ve tutumlarını ifade ederler. Dışavurucularda sözceler ve dünya arasında bir uydurma ilişkisi yoktur. Örneğin; teşekkür etmek, şikâyet etmek, selamlamak, özür dilemek, açıklama yapmak.

**5. Bildiriciler:** Bu söz edimlerinde amaç, düzsözün içerdiği önermenin dünyayla uyumlu olduğunu beyan ederek sözcelerle dünyayı uyumlu hâle getirmektir. Konuşur sözcelerle, öne sürdüğü önermeyi gerçekleştirmekte, o önermeye varlık kazandırmaktadır. Ayrıca bu söz edimleri kurumsal eylemlerdir yani evlilik kurumu, devlet kurumu, aile kurumu vb. gibi uzlaşım dayanak noktalarına ihtiyaç duyar. Bu söz edimlerinde sözceler ve dünya arasındaki uyumlu hâle getirme çift yönlüdür. Örneğin; savaş açmak, evlendirmek, ad vermek, oyuncuyu oyundan atmak, istifa etmek, işten çıkarmak (Searle, 1979: 1-29).

Aynı kategoride bulunan edimsözler arasında bir eşitlik bulunmaz. Daha önce söylediğimiz gibi Searle'e (1969: 62) göre her bir edimin başarı koşulları farklıdır. Ayrıca edimsözlerin güç dereceleri pek çok koşula bağlı

olarak muhtelifdir. Özellikle bağlam ve taraflar arasındaki sosyal ilişki büyük önem taşır. Bu çalışmanın odak noktası, amaca göre tasnif edilmiş edimsözlerin ve başarı kıstası ekseninde etkisözlerin bir edebî metin üzerinde örneklendirilmesidir. Etkisöz katmanı, Austin ve Searle'ün belirttiği başarı koşullarının yanı sıra pek çok etmenle ilişkilidir. Bu katmanın oluşumunda niyet, arzu, gereklilik, istek ve yeterlilik göz önünde bulundurulması gereken önemli kıstaslardır. Etkisözler, kişinin ve bağlamın birçok vasfına bağlıdır.

Edimsel hipotez (Gazdar, 1979: 15-35; Levinson, 1983: 247-251) ve dolaylı söz edimleri (Searle, 1979: 30-57) görüşlerine göre edimsel fiiller doğrudan olmak zorunda değildir. Edimsel hipotez fikrine göre bütün cümleler içlerinde gizli bir edimsel yargı içerir. Başarı koşullarıyla sıkı bir ilişki içinde olan dolaylı söz edimleri fikrine göre ise söz edimleri doğrudan ifadelerle gerçekleştirilmek zorunda değildir. Örneğin Ahmet'in Ayşe'ye "Kitapları sana yarın getireceğime söz veriyorum." demesine gerek yoktur. Verilmek istenen mesaj söz verme ise "Kitapları benden yarın alırsın." ifadesi de aynı işlevi görebilir. Yahut "Bana kalem al." demek yerine "Kaleme ihtiyacım var." diyebiliriz. Üstelik edimsöz gücü genellikle doğrudan cümlelerde bulunmaz. Muhatapı basit bir zihinsel işleme sevk eden, uzlaşımşallığı içeren ve nezaket ilkelerine daha uygun olan bu tercihler etkisöz oluşumunda daha güçlüdür. Bu nedenle "Pencereyi aç." demek yerine "Burası sıcak oldu.", "Terledim." de diyebiliriz. Son iki ifade Grice'in İşbirliği İlkeleri'yle sezdirim kavram/kuramına kapı açmaktadır. Farklı disiplinlerden araştırmacıların çeşitli yönleriyle ele aldığı sezdirim kavram/kuramı ve etkisöz oluşumu hakkında Grice (1975, 1989), Gibbs (1980, 1986), Dascal (1987), Glucksberg (1991) ve Keysar (2000)'ün çalışmaları dil ve zihin ilişkisi üzerinden bu kavramların psikolojik ve sosyolojik temellerine eğilmektedir (Holtgraves, 2019: 16-36).

Her cümlenin içerisinde yer aldığı söylenen edimsel yargıyı sezdirmenin pek çok yolu bulunur. Türk dilinde -birçok dil de olduğu gibi- edimsel fiillerin içerdiği tutum, niyet ve varsayımları yansıtmada zarflar önemli araçlardır (Hirik, 2015: 1371). Kerimoğlu'na (2010: 450) göre zarflar önermelerdeki belirsizliğin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynar. Doğan ve Kocaman (1991), *Sözcede Kişisel Tutum ve Belirteçler* adlı çalışmalarında söz edimleri kuramı, bağıntı kuramı ve önerme çekirdeği ile önerme kılıfı kavramları ekseninde bir değerlendirme yapmışlardır. Aynı çalışmada Türkçede kanı bildiren belirteçleri, kiplik olgusuna değinerek ve tutum ifade etmenin kiplik işaretleyicileri, kiplik eylemleri (dile-, gerek-vb.) ve belirteçlerle (belki, mutlaka, meğer, hani, güya, acaba vb.) kurulduğunu dile getirerek açıklarlar. Leech, tarz zarflarından beslenen "edimsözel zarflar" fikrini öne sürerek sezdirim ve zarfları bir araya getirip kavramlaştıran ilk araştırmacı olmuştur (Leech, 1974: 356-360). Bellert, zarfları tasnif ederken "konuşur-odaklı zarflar" başlığı altında beş

kategoriden bahseder. Bu kategorilerden bir tanesi açıkçası, doğrusu gibi zarfları içeren "*edimsel zarflar*"dır. Yine aynı eserde edimsel zarflar, *içerik-odaklı* (content-oriented) ve *biçim-odaklı* (form-oriented) olarak iki alt kategoriye ayrılmaktadır (Bellert, 1977: 349). Bu ayrım edimin yapısı ve taşıdığı mesajın çözülmesi odaklıdır fakat tutum belirtici unsurlar açısından bakıldığında bu ayrım içerik-odaklı ve konuşur-odaklı olarak düşünülebilir. İçerik-odaklı belirteciler konuşurun, ifadenin çekirdeğinde yer alan mesaja yönelik niyet, tutum ve varsayımlarına işaret eden unsurlardır. Konuşur-odaklı belirteciler ise konuşurun dinleyiciye yönelik niyet, tutum ve varsayımlarını ifadede yer alan önermenin çekirdeğindeki mesajla işaret eden unsurlardır.

Kip, kendi ifadesinde yer alan olay ya da durum karşısında konuşurun takındığı tavır ve tutumun yanı sıra diyalog esnasında muhatabına dair varsayımlarıyla niyetlerine dair de ipuçları veren dilsel kategoridir. Türkçede kiplik çeşitli yapılarla karşımıza çıkar; biçimbirimler, bağımlı biçimbirimler, söylem belirtecileri, sözlüksel birimler, sözdizimsel birimler ve bu saydıklarımızın çeşitli birleşimleri (Hirik, 2010: 249-250; Sebzeoğlu, 2021: 260-261). Çok sayıda araştırmacı tarafından çeşitli kiplik tasnifleri yapılmıştır. Bunlar arasında kipliğin durumsal bir bağlama bağlı olduğunu ifade eden Nauze (2009: 317) ve kipliği tasnif ederken söz edimine yer veren Nordström (2010: 16) ve Papafragou (2000: 4) kiplerin dili kullanan kişinin motivasyonlarıyla ilişkisine işaret etmeleri bakımından önemlidir. Palmer, *Mood and Modality* adlı eserinde kipliği iki ana başlık altında sınıflandırır; *önerme kipliği* ve *eylem kipliği*. Önerme kipliği, gerçek değeri veya gerçekliği olan durumları işaret eden yargılarda bulunur ve iki alt kategorisi vardır; *bilgi kipliği* ve *kanıtsal kiplik* (Palmer, 2001: 7-10). Bu çalışma bağlamında ele alacağımız ve Palmer tarafından bilgi kipliğinin altında sınıflandırılan *varsayım kipliği* (Palmer, 2001: 24, 28-31), yapılan gözlemlerden ziyade deneyim yoluyla sahip olunan genel bilgilerden yola çıkılarak verilen hükümleri bildiren yargıdır. Bilgi kipliğinin altında yer alan *kurgusal kiplik* belirsizliği, *çıkarımsal kiplik* ise gözlemlenebilir nedenlerle çıkarım yapmayı ifade eder. Palmer'a (2001: 9-10, 70) göre gerçekleşmemiş fakat gerçekleşmesi mümkün olay ve durumları işaret eden eylem kipliğinin ise iki alt kategorisi bulunur: *yükümlülük* ve *içedim*. Bu iki kategori arasındaki temel fark yükümlülükte etkin olan şartların dışsal, içedimde içsel olmasıdır. Bu bağlamda yükümlülük; zorunluluk, gereklilik ve izin ile ilgiliyken niyet ve tutum bildiren yargıların yer aldığı içedim; yeterlilik, istek ve gönüllülük ile ilgilidir. Konuşura ve muhataba kılıcılık ve yükümlülük katması sebebiyle Searle'ün "*yönlendiriciler*" kategorisiyle (Palmer, 2013: 8; Erk Emeksiz, 2008: 63) ve "*zorlayıcılar*" kategorisiyle ilişkilendirilebilecek Palmer'ın eylem kipliğinde konuşur, muhatabı yönlendirerek veya ona izin vererek kendisini eylemin sorumluluğuna ortak eder yahut zorlayıcılarla, yeterlilik veya gönüllülük/istek bildirerek sorumluluk yüklenir. Bu dayatmalar, manevi, sosyal, bireysel veya ahlaki

kriterlere dayanır (Ziegeler, 2006: 261) ve günlük dilde çoğunlukla dinleyiciye yöneliktir. *Zorunluluk kipliği* (deontic modality) dışsal şartların/güçlerin etkisiyle gerçekleşirken gereklilik kipliği konuşurun içsel şartlarını temel alır (Bybee vd, 1994: 177). "Gereklilik, zorunluluğa nazaran daha az yaptırım gücüne sahip olan kiplik türüdür." (Kamacı Gencer, 2020: 51). *Gereklilik* genelde dinleyicinin çıkarımın gözetildiği öneriler içerir ve konuşurun yararının gözetildiği durumlarda varsayım ve tecrübeye dayanır (Kamacı Gencer, 2020: 117, 121). Olasılık yahut olumsuzluk biçimbirimleriyle kurulan *izin kipliği* (Çürük, 2010: 66) eyleme izin veren konuşurun o eylemin sonucunda oluşacak olanların sorumluluğuna ortak olmasına işaret eder. *Buyrum kipliği* konuşur ve dinleyici arasındaki sosyal ilişkiye işaret eder. *İçedim kipliği* (dynamic modality) eylemi gerçekleştirecek olan kişiye dair kapasite, yeterlilik ve potansiyelin yanı sıra ihtiyaçlara ve kaçınılmazlıklara işaret eder (Nuyts, 2006: 3-4). *Yeterlik kipliği*, eylemi gerçekleştirecek olan kişinin zihinsel ve fiziksel yeterliğinin dışsal şartlarla uyumu bağlamında, eylemin mümkünliğünün belirtildiği kipliktir. *Gönüllülük/İstek kipliği*, daha çok konuşucu odaklı olan, içsel ve dışsal sebeplere bağlı olarak gerçekleşen ve kılıcının istemli veya istemsiz olarak bir davranışa itildiğini belirten kipliktir (Larrea, 2009: 17-21). İstek kipliğinde dışsal aktörler değil (Kamacı Gencer, 2020: 132), Searle'ün dışavurucular olarak adlandırdığı edimsözlerini yaratan sâıklar etkilidir. Kamacı Gencer, çalışmasının sonunda Palmer'ın tasnifinde yer alan kategorilerin yeniden gözden geçirilmesi konusunda dikkate değer önerilerde bulunarak adı geçen kiplik sınıflandırmasını yeniden düzenler. Önerme kipliğinin kurgusal ve çıkarımsal kategorilerini alt başlıklarla derinleştirir ancak varsayımsal kategorisinde bir değişiklik yapmaz. Eylem kipliğinin zorunluluk ve gereklilik kategorilerini birbirinden ayırır, izin başlığına koşula bağlı, koşula bağlı olmayan ve isteğe bağlı olmayan alt kategorilerini; yeterlilik başlığının altına fiziksel ve ussal alt kategorilerini ekler (Kamacı Gencer, 2020: 145). Sınıflandırma yenilenmiş hâliyle konuşurun niyet, tutum ve davranışlarının çözümlenmesinde motivasyon ve bağlam üzerine daha ayrıntılı bakışı sağlamaktadır. Bu nedenle inceleme bölümünde bu düzenlenmiş tasnif esas alınacaktır.

## İnceleme

Ele alınan konuyu örnekleme adına bir edebî metin tercih edilmiştir. Bu sayede öncelikle Türk Dili ve Dilbilim alanlarına sonrasında Yeni Türk Edebiyatı alanına katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Amaçların ve niyetlerin sözlerin içine işlendiği, varsayımların ve tutumların dolaylı söz edimleriyle yansıtıldığı, metnin omurgasında yalan, kandırma, yönlendirme ve zorlama gibi olguların yer aldığı "Küçücük" (Kemal, 2020: 9-63) öyküsü seçilmiştir. Bu bölümde metinden alınan dokuz örnek parça üzerinde Kuramsal Çerçeve başlığında değinilen konuların örneklendirilmesi



gerçekleştirilecektir. Bu örneklendirme esnasında kiplik mantığı gereği bağlam içerisindeki tümce boyutu esas alınacak, tümce bünyesinde yer alan yapısal unsurlara atıflar yapılacaktır. "Kipsellik esasen anlambilimsel bir ulam olmakla birlikte, dilde şifrenirken işe, zorunlu olarak biçimsel bir bileşen de eklenir. Dilsel biçimler ise kendi aralarında işlevsel ilişkiler kurar." (Rentzsch, 2013: 130) Buna binaen ele alınan ifadelerde yer alan biçimsel bileşenler de belirtilecektir.

"O gece, kış mevsiminde karların savrulduğu gece Erol'la sabahladıkları ahırda Erol, "Merak etme. Annemi gönderir, istetirim. Nasıl olsa benim değil misin?" demişti. İnaniyordu Erol'a. Annesini gönderirdi, mutlaka gönderir, istetir, evlenirdi. Evlenseler ne iyi olurdu! Teyzesi çalışıyordu, Erol'un annesi de çalışıyordu. Tahtakale'de Erol'la kendisi de çalışsalar, hep bir arada otursalar, çocukları olsa..." [s. 13]

Erol ve Ayten arasında geçen diyalogların yer aldığı bu bölümde, "merak etme" ifadesinde verilen güvence Erol'un o andaki ruh durumuna ve niyetine dair bir ipucu olarak değerlendirilebilir. Bu noktada bazı araştırmacıların, özellikle olumsuzluğu başlı başına bir kiplik olarak değerlendiren araştırmacıların, kiplik incelemelerinde olumsuz ifadeleri farklı şekilde değerlendirdiklerini yahut incelemelerinde göz ardı ettiklerini ifade etmek gerekir (Çürük, 2010: 63-68; Hirik, 2014: 54-55). Bu çalışmada -{mA} biçimbirimine sadece bir yapım eki gözüyle bakacağız. "Merak etme" yönlendiricisinin ardından gelen ifade Erol, güvence veren "gönderir" [-{ir} biçimbirimi *istek işaretlemektedir*] sözcüğünün ardından "istetirim" [-{tir} biçimbirimi *yeterlilik işaretlemektedir*] zorlayıcı söz edimiyle evlilik niyetinde samimi olduğu mesajını verir. "Nasıl olsa benim değil misin?" sözcelemesinde yapılan "nasıl olsa" tercihi, Erol'un kendine ve karşısındakine olan güvenini göstermenin yanı sıra muhatabın ona mecbur, evliliğin taraflar adına kaçınılmaz olduğu imasını da taşır. Bir kesinleme edimi olan bu sözcelemeyle Erol inandırıcılığını artırmakta, iknaya yönelmektedir. Erol'un bu sözlerinin neticesinde etkisözün gerçekleştiğini, Ayten'in bu sözlerle inandığını, Erol'la aynı biçimbirimleri kullandığı "Annesini gönderirdi, mutlaka [*kesinlik ve güven bildiren bir zarf*] gönderir, istetir, evlenirdi." sıralı sözcelemesinde görebiliyoruz. Bu sözler Ayten'in Erol'a olan fiziksel ve ussal yeterlilik güvenini ve varsayımını yansıtmaktadır. Bu ifadelerde yer alan biçimbirimlerin hepsi karşısındakinin yeterliliğine göndermelerle güven ifade etmektedir. Bunlara ek olarak konuşurun önermelerini sözcelerken beklemediği bir etkisöz olarak Aysel'in hayal kurmaya başlaması söylenebilir.

İçini çekişini mimleyen kart karı, "Yoksa birine mi vurgunsun?" dedi.

Ayten yıldız ışığında mavi mavi gülüverdi.

"Boşver. Gençsin, güzelsin, bir erkeğe kul olunacak devir mi? Et on liraya bulunmuyor, fasulye, pirinç, ayakkabı, elbise ona keza. Hem ne çıkar birini sevmekten? Sevgilin gene sevgili. Ruhu bile duymaz. Açık bir yol; ha bir araba geçmiş, ha da bin araba. Benim elimde senin gibi neler var. Kuruyemişçi sana abayı yakmış da onun için geliyorum. Yoksa..."

Kumları hışıldatan ayak sesleri duyunca sustu. Yan yana iki insan karaltısı önlerinden sigara içerek geçti.

"Yoksa adımımı atmam vallahi. Bu zamanda ne ana, ne baba, ne de sevgili. Deminki kocakarı annen mi?"

"Teyzem."

"Annen yok mu?"

"Ne annem, ne babam."

"Demek teyzen? Annen bile değil. Senin yerinde olsam, kuruyemişçi kaz yolar gibi yolarım. Herifte para tonla. Görmedin mi o gün kasasını? Aptallığı bırak da yemeye bak. Deli gençlik, insanı türlü havalara çevirir. Bu gençlik, bu güzellik geçicidir. Zamanında ben de senin gibiydim. Peşimden koşanlarım nah böyleydi, kum gibi ama ben..."

"Sen de birini mi severdin?"

"Senin gibi, aklım tepemden bir karış yukardaydı. Sonum işte. Allah'a şükür, o işlere tövbekâr oldum, vasıtalık yapıyorum. Başka geçimim yok ki..." [s. 13-14]

Ayten'in iç çekişinden [*çıkarımsal*] şüphelenen Pakize, soru sorarak onun tepkisini ölçer. Üzerinden kazanç elde ettiği kişinin elinden kaçması tehlikesi karşısında "Boşver." ile başlayan paragrafta ardı ardına kesinleme edimi yoluyla karşısındakini ikna etmeyi amaçlar fakat sözcelediği önermelerde bir sorumluluk yükleniş yoktur. Paragrafın başındaki "gençsin, güzelsin", karşısındakinin gönlünü yapmaya yönelik bir ifadedir. Ardından sorduğu soru [*yönlendirici*] muhatabını düşünmeye sevk eder. Bu konuşurun ikna etme amacına/niyetine yönelik uyguladığı dil stratejisinin başlangıcıdır. "Ruhu bile duymaz.", gözlemlenebilen kanıtlara değil de Pakize'nin deneyimleriyle edindiği bir bilgiye dayanması nedeniyle varsayım bildiren bir ifade olarak değerlendirilebilir. Hayatın zorluğunun hatırlatıldığı [*kesinleme*] yeterlilik bildiren ifadelerde Ayten'in eline geçen bu fırsatı kaçırmaması gerektiği mesajı verildikten sonra gelen "hem ne çıkar birini sevmekten?" sorusu [*yönlendirici*] Pakize'nin asıl düşündürmek istediği konuya sözü getirir. Sonrasındaki üç kesinleme cümlesi iknayı güçlendirir.

"Benim elimde senin gibi neler var. Kuruyemişçi sana abayı yakmış da onun için geliyorum." sözcelemelerinde "senin gibi" ve "... da onun için"

tercihleri, Pakize'nin muhatabını küçülterek ona muhtaç olduğunu düşündürme/onu muhtaç hâle getirme niyetine yönelik stratejisini göstermektedir. "Yoksa adımımı atmam [-{ma} biçimimiyle zorlayıcı, istek] vallahi [sözlüksel olarak zorlayıcı]." sözcelemesi tehdit içerir. "Bu zamanda ne ana, ne baba, ne de sevgili." kesinleyici cümlesi, ona sahip çıkacak bütün kişilerden Ayten'i uzaklaştırmaktan fayda sağlayacak Pakize'nin amaçlarına erişmek için yaptığı bir tercihtir. Sonrasında gelen sorular da bunu destekler: "Demek teyzen? Annen bile değil.". "Senin yerinde olsam, kuruyemişçi kaz yolar gibi yolarım." sözcelemesindeki "kaz yolar gibi" zarfı Pakize'nin Kuruyemişçi özelinde müşterilerine karşı olan tutumunu gösterir. "Herifte para tonla. Görmedin mi o gün kasasını? Aptallığı bırak da yemeye bak." [sırasıyla; kesinleme, yönlendirme, yönlendirme] sözcelemelerinden ilk ikisi Ayten'in Kuruyemişçi'den "kaz yolar gibi" fayda sağlarken duyabileceği suçluluk hissini azaltmaya yöneliktir. Sonuncusu ise -{ø} biçimimiyle tavsiye kipinde bir yönlendiricidir. "Deli gençlik, insanı türlü havalara çevirir. Bu gençlik, bu güzellik geçicidir." sözcelemeleri ise iknaya yönelik kesinleme cümleleridir.

"Zamanında ben de senin gibiydim. Peşimden koşanlarım nah böyleydi, kum gibi ama ben..." sözcelemelerinde Ayten'i kendisiyle benzeştirmeye yönlendiren Pakize, Ayten'in "Sen de birini mi severdin?" [amaç/edim başarılı olmuş, etkisöz gerçekleşmiş] sözcelemesiyle sözünü kesmesiyle "Senin gibi, aklım tepemden bir karış yukardaydı. Sonum işte." diyerek ikna sürecini tamamlar. Son olarak Pakize'nin "Allah'a şükür, o işlere tövbekâr oldum, vasıtalık yapıyorum. Başka geçimim yok ki..." sözcelemesinde yaptığı "o işlere", "Allah'a şükür", "tövbekâr" tercihleri Ayten'i sevk ettiği işin kötü bir iş olduğunun farkında oluşunu göstermektedir. Sonraki sözceleme "vasıtalık" işinin böyle olmadığını düşündüğü mesajını taşır. "Başka geçimim yok ki..." [dışavurucu] sözcelemesi ise vasıtılığın da gurur duyulacak bir şey olmadığını açıklamanın yanı sıra dışavurucu bir edimdir.

""Ne yaparsın?"

Kendimi öldürürüm, diyecekti, demedi. Uzaklara, ta uzaklara kaldırdı bakışlarını. Kayığının burnuna takılı karpit lambasıyla bir balıkçı kayığı geçiyordu süzülerek.

"Hiçbir şey yapamazsın. Deli deli ağlarsın bir iki, o kadar. Ondan sonra alışsın. Yarın öğleden sonra, üçe doğru, unutma!" [s. 15]

Pakize'nin "Ne yaparsın?" [-{ar} biçimimiyle yeterlilik] yönlendiricisine Ayten, "Kendimi öldürürüm" [-{ür} biçimimiyle yeterlilik] zorlayıcısıyla cevap vermek ister ancak edim gerçekleşmez. Sevgilisinin onu aldatma ihtimalinden korkan Ayten'e Pakize, "Hiçbir şey yapamazsın. [-{ama} biçimimiyle yeterlilik] Deli deli ağlarsın [-{ar} biçimimiyle yeterlilik] bir iki, o kadar. Ondan sonra alışsın. [-{ür} biçimimiyle zorunluluk]"

sözcelemesini sarf ederek ciddiye almayan/küçümseyen tutumunu yansıtmaktadır. Bu sözcelemedeki "bir iki, o kadar" tercihi de küçümseyici tavrın göstergesidir. Bu stratejisiyle muhatabını yıpratın Pakize, "unutma!" [-{ø} biçim birimiyle buyrum] yönlendiricisiyle diyalogu tamamlar.

"Ayten sınımsıkı sarılarak inledi:

"Erol, Erolcuğum..."

"Ne var?"

"Beni düşün!"

"Neyini düşünecekmişim senin?"

"Kavga etme."

"Edersem n'olur?"

"Hapse atarlar seni!"

"Atarlarsa atarlar be! Hapse girmeyelim diye ite köpeğe boyun mu eğelim? Erkekliğe sığar mı? İştirsens tuh demez misin bana?" [s. 18]

"Erol, Erolcuğum..." ifadesi -{cuk}+iyelik eki yapısıyla sağlanan ve sevgi bildiren bir dışavurucudur. Erol'un "Ne var?" konuşma adabı çerçevesinde değerlendirildiğinde kaba olarak görülebilecek bir yönlendiricidir. Ayten'in "Beni düşün!" sözcelemesi buyrum bildiren bir yönlendiricidir. Fakat bu edimin başarıya ulaşmadığını Erol'un "Neyini düşünecekmişim senin?" sözcelemesinde "düşünecekmişim" sözcesinde yer alan ve sözcelemeye gereksiz görme anlamı katan -{ecekmiş} yapısından anlayabiliriz. Ayten'in "Kavga etme." diyerek yönlendirmesine "Edersem n'olur?" yönlendirici sorusuyla cevap vererek karşısındaki açıklamaya zorlayan Erol, yönlendirmeyi savuşturmuş olur. Bunun üzerine Ayten, "Hapse atarlar seni!" bildirici eylemi hatırlatan sözcelemesiyle korkusunu belirten bir dışavurucu sunar. "Atarlarsa atarlar be!" [-{arsa} ...-{ar} yapısıyla umursamazlıkla izin] meydan okuyan zorlayıcı sözcelemesindeki "be!" ünlemi korkusuzluğu göstermektedir. "Hapse girmeyelim diye ite köpeğe boyun mu eğelim?" cümlesindeki "ite köpeğe" tercihi öfke göstergesidir. Bu öfkenin muhatabı sonraki cümledeki "Erkekliğe sığar mı?" yönlendiricisinde gizlidir. Erol'un çevresindeki herkes, Ayten'den para aldığı için onun erkekliğini sorgulamaktadır. Öyküde kendisinin bu konuda sık sık iç hesaplaşmaya giriştiği görülür. "İştirsens tuh demez misin bana?" yönlendirici sözcelemesi de bu iç hesaplaşmaya işaret eder.

""Parayı götür, güzellikle ver."

"Hadi sen voltanı al bakalım artık!" [s. 19]

Ayten'in "Parayı götür [-{ø} biçimbiyle izin], güzellikle ver. [-{ø} biçimbirimiyle gereklilik]", izin ve gereklilik birleşimiyle buyrum anlamlı yönlendirici sözcelemesine Erol, sözü uzatmak istememe ve muhatabı geçiştirme göstergeleri olan "hadi" ünlemiyle başlayarak "artık" zarfıyla biten, -{ø} biçimbirimi kullanılarak buyrum ifade eden ve kendi kimliğine dair ipuçları taşıyan "volta al-"ın tercih edildiği sözcelemeyle cevap verir. Son olarak "bakalım" [-{alım} biçimbirimiyle gereklilik] yönlendiricisiyle etkisöz katmanını gerçekleştirerek konuşmayı sona erdirir.

"Otuz sekiz çay parası, bardağı on yedi buçuktan, altı yüz altmış beşin üstünü verirken, "Bak," dedi, "aslan gibi delikanlısın. Allah'a kitaba sept etmesen de beni kızdırmasan olmaz mıydı? Ne diye birbirimizin kalbini kıralım şu fani dünyada be evladım?"

Boynunu zavalıca bükmüş delikanlıya âdeta emretti:

"Geç arkadaşlarının yanına hadi!" [s. 20]

Kahvede Allah'a sövmesi nedeniyle ve borcu için gururunu kırdığı Erol'un parayı getirmesi üzerine yumuşayan Kahveci Hasan'ın, "Bak [-{ø} biçimbirimiyle gereklilik], aslan gibi delikanlısın." kesinleme cümlesinde "aslan gibi" zarfını tercih etmesi, duygu belirtme yönüyle sözcelemeye dışavuruculuk vasfı katmaktadır. "Allah'a kitaba sept etmesen de beni kızdırmasan olmaz [-{maz} biçimbirimiyle gereklilik] mıydı?" yönlendirici sözcelemesi ona olan kızgınlığını dışavurmaktadır. "Ne diye birbirimizin kalbini kıralım [-{alım} biçimbirimiyle gereklilik] şu fani dünyada be evladım?" sözcelemesinde "fani dünyada" tercihi Hasan'a tok gönüllülük katmaktadır. Ayrıca "be" ünlemi ve "evladım" tercihi anlayış ve samimiyet kurmaya yöneliktir diyebiliriz. Son olarak, Kahveci'nin "Geç arkadaşlarının yanına hadi!" sözcelemesinde -{ø} biçimbirimiyle izin ifade ettiği söylenebilir.

"Ablak yüzü siyah, sert kıllarla kaplı adam yeşil kasasının kapağını çekmiş, Pakize Abla'ya konuşuyordu:

"Oldu mu?"

"Olmaz, vallahi olmaz. İki kişisiniz madem, otuzardan altmışınızı alırım. Kıza da ne münasip görürseniz verirsiniz!"

"Ne verelim?"

"Ne verirsiniz verin."

"İki kişi olduğumuzu anlayınca aksilenmesin sonra?"

"Yok canım, aptalım biri."

"Peki ne verelim?"

"Yedirip içireceksiniz, birer de onluk pasa edersiniz biter gider."

"Demek sen altmış istiyorsun?"

"O da senin gül hatırın için. Yoksa vallahi ellışerden aşığı olmaz. Bir teyzesi var, ben olmasam şurdan adımını attırmaz. Sonra, nişanlı kız, biliyorsun." [s. 21]

Adamın "Oldu mu?" yönlendiricisine "Olmaz, vallahi olmaz." kesinleyici sözcelemesindeki -{maz} biçimbirimleriyle izin vermeyen Pakize, "vallahi" tercihiyle mesajını desteklemektedir. "İki kişisiniz madem, otuzardan altmışınızı alırım. [-{ır} biçimbirimiyle gereklilik] Kıza da ne münasip görürseniz verirsiniz! [-{ır} biçimbirimiyle izin]" sözcelemesindeki "ne münasip görürseniz" tercihi Pakize'nin umursamayan tutumuna dair ilk ipucudur. Adamın "Ne verelim?" yönlendiricisinde -{elim} biçimbirimiyle kurulan ve uygun davranma isteğini gösteren gereklilik arayışına Pakize, "Ne verirsiniz verin." cevabındaki -{se}... -{in} yapısıyla umursamaz biçimde koşulsuz izin veren tavrını ortaya koymaktadır. Adamın "İki kişi olduğumuzu anlayınca aksilenmesin sonra?" sözcelemesindeki "sonra" tercihi, sözcelemede işaret ettiği olasılıktan çekinmesini gösterir. Pakize bu tereddüdü gidermek için Ayten'e yönelik varsayım ve tutumunu yansıtan "Yok canım, aptalın biri." kesinlemesini kullanır. Bu sözcelemede "yok canım" tercihi hafife almaya işaret etmektedir. Adamın "Peki ne verelim?" yönlendiricisine "Yedirip içireceksiniz, birer de onluk pasa edersiniz biter gider." kesinlemesiyle cevap veren Pakize, "içireceksiniz" tercihinde -{ecek} yapısıyla işin usulü gereği kurumsal zorunluluk temelli bir buyrum gerçekleştirir. Ayrıca bahşış konusunda "biter gider" tercihi Pakize'nin konuşmanın geneline yaydığı hafife alan umursamazlığını yansıtmaktadır. Adam, "Demek sen altmış istiyorsun?" sözcelemesiyle sorgulamaya ve pazarlığa meyledince Pakize, "O da senin gül hatırın için." sözcelemesiyle savunmaya geçer. Buradaki "gül hatırın için" tercihi uzlaşma arayışıdır ve sempati yaratımı sağlamaya yöneliktir. "Yoksa vallahi ellışerden aşığı olmaz. [-{maz} biçimbirimiyle kurumsal zorunluluk] Bir teyzesi var, ben olmasam şurdan adımını attırmaz." kesinleyicileri iknaya yöneliktir. Bu sözcelemelerde "vallahi" ve "şurdan" tercihleri ifade gücünü artırma, "ben olmasam" minnettarlık yaratma amacı taşır. "Sonra, nişanlı kız, biliyorsun." sözcelemesindeki "biliyorsun" tercihi muhatabı hatırlatma yoluyla zihinsel işleme yöneltmek için hissettirmenin yanı sıra samimiyet kurmaktadır.

"Lale Sineması'na doğru yürürlerken, birden Altındış:

"Merhaba Ayten!..."

Ayten durdu.

"Merhaba ağabey!"

"Haberin var mı senin haybeciden?"

"Yoo. Ne var?"

"Ayağı kırıldı n'olacak."

"..."

"O kadar söyledim, Erol dedim, kulübünü elli liraya değişme dedim, dinletemedim. İnsan elli lira için..."

Sarı kıvrıcık saçlı bir delikanlı Altındış'ın omuzu üzerinden konuştu.

"İyi ama, takıma almıyorlardı. Ne yapsın?"

Altındış, "Almazlar tabii," dedi. "İki metreden topu kaleye sokamayan bir oyuncuyu alırlar mı?"

"Almazlar, almazlar ama..."

"O da kulüp değiştirdi."

"Böyle de ayağını kırarlar işte. Ben Erol'a değil, annesine acıyorum. Kadın hep ağlıyor. Kazandığı ne? Kiraya mı versin, boğaza mı, yoksa oğlunun kırık ayağı için doktora, ilaca mı?"

"Kulüptekiler ne dedi?"

Altındış omuz silkti.

"Kulübe sağlam oyuncu lazım oğlum. İyi koşan, gol atan, mangır lafi etmeyen. Ben saha kenarındaydım, ayak çat diye kırılınca... Bırak, pis şey be. O ayak çabucak doktora gösterilmezse topal kalır oğlan!..."[s. 42-43]

Ayten, Altındış'ın selamlamasına [*dışavurucu*] cevap verirken "ağabey" tercihiyle samimi ve saygılı bir tutum sergilemektedir. Altındış, "Haberin var mı senin haybeciden?" yönlendiricisinde muhatabını meraklandırmayı ve şaşırtmayı amaçlar. Bu sözcelemede "haybeciden" tercihi Altındış'ın Erol'a yönelik tutumunu yansıtır. Ayten'in "Yoo. Ne var?" cevabı Altındış'ın edim amacının gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca "Ayağı kırıldı n'olacak." kesinleyicisine Ayten'in cevap verememesi ve uzun bir süre cevap veremez hâlde kalması da etkisözün gerçekleştiğinin göstergedir. "O kadar söyledim, Erol dedim, kulübünü elli liraya değişme dedim, dinletemedim. [-{eme} biçimbirimiyle yeterlilik] İnsan elli lira için..." dışavurucu sıralı sözcelemede yüklemelerden meydana gelen "dedim/dedim/dedim/dinletemedim" kuruluş tercihi, Altındış'ın "elinden geleni yapma" içeriğiyle kendini savunmasını ve pişmanlığını ifade etmektedir diyebiliriz. Bu nedenle dışavurucudur. Sarı kıvrıcık saçlı delikanlının Altındış'ın sözünü keserek söylediği "İyi ama, takıma almıyorlardı. Ne yapsın?" dışavurucu/kesinleyici sözcelemederinde yer alan "iyi ama" ve "ne yapsın?" tercihleri Erol'un adına açıklama yapmaktadır ve Altındış'ın çabasına muhalif bir yönelişi gösterir. "Almazlar [-{maz} biçimbirimiyle gereklilik] tabii, iki metreden topu kaleye sokamayan [-{ama} biçimbirimiyle yeterlilik] bir oyuncuyu alırlar [-{ır} biçimbirimiyle

*istek*] mı?" sözcelemesinde Altındış, sarı saçlı delikanlının savunmasına "tabii" tercihiyle kuvvetlendirilen bir yönlendirici ile cevap verir. Bu sözcelemenin edim amacı Erol'un yetersizliğini ve haksızlığını belirtmektir. Sarı saçlı delikanlı tekrar savunma yapmaya yönelse de muhtemel açıklamasına geçiş yaptığı "ama" bağlacında sözü kesilmektedir. Altındış'in ""Böyle de ayağını kırarlar işte." sözcelemesindeki "böyle de" ve "işte" tercihleri Erol'a kızgınlık ve oh olsun, böyle olacağı belliydi, benim sözümü dinlemeliydi mesajlarını içeren bir acımama işarettir. Sonraki duygu bildiren dışavurucu sözceleme de bunu doğrular: "Ben Erol'a değil, annesine acıyorum."

Öykü boyunca Ayten'i Erol'dan uzak tutmak için türlü yalanlar söyleyen ve onların buluşmalarını istemeyen Altındış'in, Erol'un annesine sempatiyi belirtme amacı taşıyan "Kadın hep ağlıyor. Kazandığı ne? Kiraya mı versin, boğaza mı, yoksa oğlunun kırık ayağı için doktora, ilaca mı?" kesinleyici ve yönlendirici sözcelemeleri onu, genel niyetine ayıkırı sonuçlara sürükler. Çünkü Ayten'in Erol'u görme isteği kuvvetlenir. Konuşmanın devamında "Ben saha kenarındaydım [*kesinleme*], ayak çat diye kırılınca... Bırak, pis şey be." sözcelemelerindeki ilk kesinleme edimiyle inandırıcılığı yükselttikten sonra "çat diye" zarfıyla etkiyi artırır ve merhameti tetikler. Bir sonraki sözcelemedeki "pis" tercihi tikslenme belirtir. Sarı saçlı delikanlıya hitaben söylenen "O ayak çabucak doktora gösterilmezse [-/il-]{mez}-{se} yapısıyla zorunluluk] total kalır oğlan!..", sözcelemesi Ayten'in Erol'a yönlendirilmesi etkisözünü doğurur. Altındış'in Ayten ile Erol'u buluşturamama amacı göz önünde bulundurulduğunda onun böyle bir sözcelemeyi gerçekleştirmesi beklenmez ancak konuşmalar her daim planlı değildir. Altındış'in bu sözlerindeki amaç - edim çatışması hem gündelik dilin doğal bir yönü olan plansızlığı göstermektedir hem de etkisözlerin tahmin edilemezliğine bir örnek oluşturmaktadır. Ayten; Altındış ve delikanlı yanından ayrıldıktan bir süre sonra kendine gelir ve telaşla Erol'un yanına gider.

"Doğru söylüyordu Altındış. En azından üç beş yüz teklikti apartman katlarının kirası; o da, orta hallisinin. Günde birkaç yüz, ayda şöyle böyle beş altı bini doğrultuyordu demek. Beş altı binin bir binliğini verse ne çıkardı? İlk göz ağrısı, ilk sevgilisiydi. Annesinin kovmasına gelince... "Adaam sen de," diye geçirdi. "Annemden bana ne? İcap ederse, haberim yok derim. Kim ne bilecek? Bilsinler isterse. Ayda sağlam bir binlik, temiz. Ne vergi, ne algı. Oooh... Nikâhlı karım değil ya! Sonra daha olmazsa, semti de değiştiririz. Bitti gitti..." [s. 55]

"Doğru söylüyordu Altındış." ifadesinden anlaşıldığı üzere Erol, Altındış'e hak vererek dışavurucu bir edim gerçekleştirmektedir. Bu edim Altındış'in Ayten'i haraca bağlamasına yönelik teşviğine ısındığını gösterir. "En azından üç beş yüz teklikti apartman katlarının kirası; o da, orta hallisinin.



Günde birkaç yüz, ayda şöyle böyle beş altı bini doğrultuyordu demek. İlk göz ağrısı, ilk sevgilisiydi." kesinleme sözcelemeleri, özellikle sonuncusu, Erol'un kendini haklı olduğuna ikna etmeye, kendini haklı görmeye yöneldiğini göstermektedir. "Adam sen de" tercihi umursamazlık bildirir. "İcap ederse, haberim yok derim." [-{er} biçimbirimiyle zorunluluk] ve "Sonra daha olmazsa, semti de değiştiririz. [-{ir} biçimbirimiyle yeterlilik]" sözcelemeleri muhtemel sorunları çözebileceğine kendini ikna etme çabasıdır. "Kim ne bilecek? [-{ecek} biçimbirimiyle yeterlilik] Bilsinler [-{sin} biçimbirimiyle izin] isterse. [-{se} biçimbirimiyle izin]" ve "Nikâhlı karım değil ya!" sözcelemeleri Erol'un kendini rahatsız hissettiğini göstermektedir ve kendini rahatlatmaya yöneliktir. Kendini şüphelerinden kurtardığını "Bitti gitti..." ifadesiyle anladığımız Erol, Ayten'in peşine düşmeye karar verir.

### Sonuç

Sosyal bir bağlam içerisinde dili kullanırken yapılan tercihlerin bir hedefi bulunur. Muhatabta bir izlenim yaratmak, var olan izlenimi şekillendirmek, muhatabın hedeflerini tanımak ve onlara tepki vermek, konuşmayı yönlendirmek sayılabilecek onlarca hedefin yalnızca birkaçıdır. "Küçük" öyküsünden alınan metin parçalarında bazı karakterlerin, Ayten'e yönelik bazı sözcelemelerinde edimsel hipotez ve dolaylı söz edimlerine örnekler oluşturdukları görülmüştür. Düzsöz edimi dâhilinde ifade ettikleri önermelerde, bu önermelerin yapısal birimleri yüzeyde ilettiklerinden farklı mesajları sezdirerek edimsöz ve etkisöz katmanında Erol'un onu inandırmayı ve ikna etmeyi; Altındış'ın onu meraklandırmayı, harekete geçirmeyi ve yönlendirmeyi; Pakize'nin onu ikna etmeyi, yönlendirmeyi ve onun tutumunu değiştirmeyi amaçladığı söylenebilir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek adına çeşitli biçimbirimleri kullandıkları, sözlüksel imkânlar doğrultusunda kelime tercihlerinden yararlandıkları ve sözdizimi tercihlerinde buldukları görülmektedir. Ayten'e yönelik kullanımların dışında Erol; Kahveci Hasan'a, Altındış'e ve annesine yönelik sezdirimler uygulamaktadır. Pakize müşterileriyle yaptığı konuşmaları niyet ve amaçlarına göre yönlendirmektedir. Altındış, birçok sözcelemesinde önermelerinin yüzey anlamının ötesindeki sezdirimlerle çevresindeki herkesi kendi doğrularına ve çıkarlarına uygun hareket ettirmeyi amaçlamaktadır. İncelenen metinde karakterler, biçimbilimsel, sözdizimsel ve edimbilimsel tercihleriyle düzsöz edimlerinin önermelerinden farklı niyet, tutum ve varsayımları yansıtmaya örnekler oluşturmaktadır. Bu yansıtsız, kelime ve ifade tercihlerinin yanı sıra genel olarak söz edimleri, kiplikler ve zarf tercihleri vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. İncelenen metinde, Searle'ün amaca göre edimsözler tasnifine muvafık olarak kesinleyiciler inandırma, ikna ve bilgilendirme amacıyla; yönlendiriciler, muhatabı harekete geçirme, onu bir eyleme sevk etme amacıyla;

zorlayıcılar, sorumluluk üstlenerek sözcelenen önermeyi kuvvetlendirme amacıyla; dışavurucular, psikolojik durumu belirtme, vurgulama amacıyla; bildiriciler kurumsal doğruluğu sağlama amacıyla kullanılmaktadır. Ele alınan metin parçalarında kiplik işaretleyicilerinin kullanımı şöyledir: İzin, -{ø}, -{ir}, -{maz}, -{se}, -{sin} biçimbirimleriyle ve -{arsa} ... -{ar} ve -{se} ... -{in} yapılarıyla kurulmaktadır. Zorunluluk, -{ır}, -{ecek}, -{maz} biçimbirimleriyle ve -{il}-{mez}-{se} yapısıyla kurulmaktadır. Gereklilik, -{ır}, -{ø}, -{alım}, -{elim}, -{maz} biçimbirimleriyle ve -{ecek}-{miş} yapısıyla kurulmaktadır. Buyrum, -{ø} biçimbirimiyle kurulmaktadır. Yeterlilik, -{tir}, -{ür}, -{ar}, -{er}, -{ama}, -{eme} ve -{ecek} biçimbirimleriyle kurulmaktadır. İstek, -{ir}, -{ır} ve -{ma} biçimbirimleriyle kurulmaktadır.

### Kaynakça

- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press.
- Bellert, Irena (1977). "On semantic and distribution properties of sentential adverbs". *Linguistic Inquiry*. 8, pp. 337-351.
- Bybee, Joan vd. (1994). *The Evolution of Grammar Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Çürük, M. Selcen (2010). "Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 2 Sayı:7 Haziran, s. 57-72.
- Dascal, M. (1987). "Defending literal meaning". *Cognitive Science*. 11, pp. 259-281.
- Doğan, Gürkan; Kocaman, Ahmet (1999). "Sözcede Kişisel Tutum ve Belirteçler". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. C. 10, s. 65-78.
- Erk Emeksiz, Z. (2008). "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller". *Dil Dergisi*. Sayı: 141 Temmuz-Ağustos-Eylül, s. 55-66.
- Gazdar, K. J. (1979). *Pragmatics: implicature, presupposition, and logical form*. New York: Academic Press.
- Gibbs, R. W. Jr. (1980). "Spilling the beans on understanding and memory for idioms". *Memory & Cognition*. 8, pp. 449-456.
- Gibbs, R. W. Jr. (1986). "What makes some indirect speech acts conventional?". *Journal of Memory and Language*. 25, pp. 181-196.
- Glucksberg, S. (1991). "Beyond literal meanings: The psychology of allusion". *Psychological Science*. 2, pp. 146-152.

- Grice, H. P. (1975). "Logic and conversation". In. P. Cole; J. Morgan (Eds.). Syntax and semantic 3: Speech act. New York: Academic Press, pp. 41-58.
- Grice, H. P.(1989). Studies in the way of words. Cambridge: Harvard University Press.
- Hirik, Seçil (2013). "Türkçede Kip-Kiplik Terimleri ve Tanımları Üzerine". Bengü Beläk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı. Ed. Bülent Gül. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. s. 243-252.
- Hirik, Seçil (2014). "Kesinlik ve Olumsuzluk İlişisine Kipsel Yaklaşım". Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 9/12 Fall. pp. 349-367
- Hirik, Seçil (2015). "Zarfların Kipsel Alandaki Görünümleri". Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Vol: 10/8 Spring, pp. 1365-1382.
- Holtgraves, Thomas (2019). Sosyal Eylem Olarak Dil Sosyal Psikoloji ve Dil Kullanımı. Çeviri Editörü: Göklem Tekdemir. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kamacı Gencer, Duygu (2020). Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kemal, Orhan (2020). "Küçücük". Çamaşırıcının Kızı, Küçücük. İstanbul: Everest Yayınları, s. 9-63.
- Kerimoğlu, Caner (2010). "On the Epistemic Modality Markers in Turkey Turkish: Uncertainty". Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Vol. 5/4, Fall, pp. 434-478.
- Keysar, B. (2000). "The illusory transparency of intention: Does June understand what Mark means because he means it?". Discourse Processes. 29, pp. 161-172.
- Larrea, Paul (2009). "Towards a Typology of Modality in Language". Modality in English: Theory and Description. Ed: Raphael Salkie, Pierre Busutil, Johan van der Auwera. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 9-30.
- Leech, Geoffrey (1974). Semantics: The Study of Meaning. Harmondsworth: Penguin Books.
- Levinson, Stephen (1983). Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.

- Nauze, Fabrice Dominique (2009). "Modality and Context Dependence" Cross-linguistic Semantics of Tense, Aspect, and Modality. Ed. L. Hogeweg, H. Hoop, A. Malchukov. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 317-340.
- Nordström, Jackie (2010). Modality and Subordinators, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Nuyts, Jan (2006). "Modality: Overview and Linguistic Issues". The Expression of Modality. Ed: William Frawley. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 1-26.
- Palmer, F. R. (2001). Mood and Modality, Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (2013). Modality and the English Modals, New York: Routledge.
- Papafragou, Anna (2000). Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface. Amsterdam: Elsevier.
- Rentzsch, Julian (2013). Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası. Bilig. Güz 2013/Sayı 67, s. 129-168
- Searle, John R. (1969). Speech acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1979). Expression and meaning. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sebzeciöglü, Turgay (2021). Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ziegeler, Debra (2006). "Mood and Modality in Grammar". Encyclopedia of Language and Linguistic. Amsterdam: Elsevier, pp. 259-2